

УДК 343.985:343.62

Л.Л. Патик, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ ПРО ВИЩУ ОСВІТУ

Розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням документів про вищу освіту, висвітлено питання щодо видів експертиз, які слід призначати для дослідження таких документів.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, дослідження документів, вища освіта, документи про вищу освіту.

Рассмотрены особенности использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с подделкой документов о высшем образовании, отражен вопрос относительно видов экспертиз, которые необходимо назначать для исследования таких документов.

The features of use of special knowledge in investigation of crimes under consideration, the types of examinations that are assigned for examination of documents on higher education.

На сьогодні без документів як засобів закріплення різних фактів і правовідносин не може обійтися жодна галузь суспільного життя, у тому числі й галузь освіти та науки.

Однією зі складових частин освіти в Україні є вища освіта, результат здобуття якої закріплюють у відповідному документі — дипломі (з додатком). Велика кількість освітніх установ в Україні зумовлює й різноманіття дипломів про їх закінчення. Часто-густо такі документи підробляють різними способами, встановити як факт, так і спосіб підробки яких неможливо без використання спеціальних знань.

Основними формами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень та їх судового розгляду є:

- допомога спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій;
- проведення судових експертиз.

Вибір форми застосування спеціальних знань має бути тактично обґрунтованим. Насамперед слід враховувати суть факту, який встановлюють. Наприклад, факт підробки документів про освіту встановлюють під час проведення судової експертизи, висновок якої є доказом, а отже, може бути використаний як аргумент у процесі подальшого доказування, тобто бути засобом підтвердження або виключення висунутих під час розслідування версій (особливо, коли ознаки, на основі яких встановлюють цей факт, можуть мати різне пояснення).

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням документів про вищу освіту, спеціальні знання у різних процесуальних формах застосовують як спеціаліст, так і експерт. Спеціалісти застосовують їх у процесі проведення слідчих (розшукових) дій (огляду документів, обшуку тощо), експерти — під час проведення судових експертиз. Саме за результатами проведення судових експертиз слідчий і суд можуть отримати нову інформацію, яка має доказове значення для кримінального провадження і не може бути отримана за допомогою інших процесуальних засобів.

Згідно із законодавством судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини провадження, що перебуває у віданні органів досудового розслідування чи суду [1]. Усі види судових експертиз у науці прийнято поділяти на дев'ять класів, провідне місце серед яких займає криміналістична експертиза. Класи поділяють на роди, а роди, у свою чергу, — на види.

До класичних криміналістичних експертиз, які призначають під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням документів про вищу освіту, належать судово-технічна експертиза документів (далі — СТЕД), судово-почеркознавча, комп'ютерно-технічна, дактилоскопічна експертизи.

СТЕД — це дослідження документів, яке проводять за постановою органу досудового розслідування чи ухвалою суду з метою встановлення способу його виготовлення, наявності у ньому змін і способу їх внесення, ідентифікації знарядь і матеріалів, які використовували для виготовлення документа чи внесення змін [2, с. 302].

Як слушно зазначає В.Г. Гончаренко, такі експертизи залежно від об'єкта дослідження поділяють на два основних види:

- дослідження реквізитів і матеріалів документів;
- дослідження друкарських форм та їх відбитків.

Крім того, у межах традиційної техніко-криміналістичної експертизи документів розвиваються нові її види, особливості предмета та об'єктів дослідження яких свідчать про їх відносну самостійність. Зокрема, до таких експертиз може належати дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів оперативної поліграфії: копіювально-розмножувальної техніки, принтерів тощо [3, с. 75]. Такі експертизи широко застосовують при дослідженні документів про вищу освіту для вирішення питання щодо виду та способу їх підробки.

Дослідження документів про вищу освіту неможливе без криміналістичного дослідження відбитків печаток і штампів (адже відбиток печатки — обов'язковий реквізит документа, який засвідчує його справжність, надає йому юридичної сили). Саме за допомогою СТЕД можна встановити спосіб нанесення зображення відбитка печатки чи штампа, відповідність відбитків у документах кліше установи, яка уповноважила його проставляти, та вирішити низку інших важливих для розслідування питань.

З огляду на те, що в документах про вищу освіту також можуть підробляти рукописні записи та підписи, їх дослідження потребує призначення та проведення судово-почеркознавчої експертизи. Така експертиза дозволяє вирішувати ідентифікаційні (пов'язані зі встановленням певного виконавця тексту (підпису) або вирішенням питання про виконання однією особою різних текстів та окремих їх фрагментів, підписів, тексту і підпису тощо), діагностичні (дозволяють отримати

відомості про умови, в яких виконували досліджуваний почеркознавчий об'єкт, і внутрішній стан того, хто його виконував), класифікаційні (дозволяють визначити стать виконавця тексту документа, його вік, загальну соціально-демографічну характеристику: місце формування писемних навичок, рідну мову, професію тощо) завдання, які виникають у кримінальному та цивільному судочинстві [3, с. 67—68].

Якість проведення судово-почеркознавчої експертизи багато в чому залежить від якості наданих зразків чи підписів особи, яку ідентифікують: вільних, умовно-вільних та експериментальних. Найважливішими є вільні зразки (заяви, записи розрахунків, записи в особистому блокноті тощо), оскільки саме вони відображають справжні писемно-рухові навички виконавця графічного матеріалу. Такі зразки мають відповідати певним вимогам, зокрема належати певній особі, відповідати за характером (рукописні записи, друковані букви, цифрові записи, спеціальні шрифти) досліджуваному документу, бути сумісними з досліджуваним документом за мовою, часом виконання та матеріалом письма.

Беручи до уваги те, що зазвичай для виготовлення підроблених документів про вищу освіту використовують комп'ютерну техніку та програмні продукти (здебільшого це несанкціоноване виготовлення бланків таких документів з подальшим внесенням потрібних відомостей), їх дослідження потребує призначення комплексної експертизи [4, с. 3] (наприклад, СТЕД і судово-комп'ютерної) для вирішення питання щодо виготовлення документа за допомогою певного комп'ютерного обладнання.

Об'єктами судово-комп'ютерної експертизи є комп'ютерна техніка, носії інформації (дискети, жорсткі диски, CDR-диски, флеш-карти тощо), периферійні пристрої (принтери, сканери, звукові карти), мережа Інтернет, програмні продукти [5, с. 160].

Іноді дослідження злочинів зазначеної спрямованості потребує проведення дактилоскопічної експертизи. На документах про вищу освіту як на пластиковій, так і на паперовій основі (зокрема, на додатках) доволі добре відображається папілярний візерунок особи, яка брала їх у руки. Якщо є підстави вважати, що на документах наявні відбитки пальців рук, то слідчому, починаючи з етапу виявлення та огляду таких документів, слід вжити відповідних заходів для їх збереження (документи тримати за кутики, пакувати їх так, щоб лицевий і зворотній боки документа не торкалися упаковки, тощо).

За допомогою дактилоскопічного дослідження документів про вищу освіту можна вирішити такі діагностичні та ідентифікаційні завдання, надавши відповіді на запитання [6, с. 126—128].

Чи наявні сліди рук на досліджуваному документі?

Чи придатні вони для ідентифікації?

Якою рукою і якими пальцями залишено сліди?

Чи свідчить розташування слідів рук на документі про особу, що їх залишила?

Яким є механізм утворення слідів (при захваті, торканні тощо)?

Чи є механізм утворення слідів характерним для певної дії (наприклад, для заправки паперу в принтер)?

Чи належать сліди конкретній особі?

Основною проблемою у практиці призначення судових експертиз під час розслідування злочинів зазначеної категорії є формулювання завдань експерту. Попри

значну кількість допоміжної літератури, в якій описано правила та порядок призначення судових експертиз, ініціатори їх проведення все одно роблять грубі помилки. Так, у постановках про призначення судових експертиз трапляються нечітко або некоректно сформульовані запитання, запитання правового характеру або ті, що не належать до компетенції експерта (приклади некоректно сформульованих запитань: «Чи є наданий на дослідження документ підробленим? Якщо є, то які він має ознаки підробки?», «Чи дійсно зазначений документ має ознаки підробки? Якщо має, то які саме і в який спосіб їх зроблено?» тощо).

Водночас рекомендований перелік запитань, які ставлять експертів щодо криміналістичного дослідження документів, наведено у кількох джерелах. Це насамперед Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5, Судебные экспертизы (за ред. М.Г. Щербаковського), Експертизи в судовій практиці (за ред. В.Г. Гончаренка), Довідник з проведення судових експертиз (за ред. Біленчука П.Д., Курка М.Н., Стахівського С.М.), Книга криміналіста (за ред. О.І. Роціна) тощо.

Основними проблемними аспектами у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням документів про вищу освіту, є:

– незалучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, що може призвести до втрати криміналістично значущої інформації (наприклад, з вінчестера комп'ютера);

– порушення послідовності призначення судових експертиз, що також може призвести до втрати важливої інформації (за наявності відбитків пальців рук призначення спочатку СТЕД замість дактилоскопічної експертизи);

– невикористання усіх можливостей судових експертиз через відсутність знань у слідчого щодо можливостей певних їх видів (наприклад, непризначення експертизи матеріалів, речовин і виробів, за допомогою якої можна встановити, чи однакові за складом барвник (тонер, чорнила), яким виконаний текст досліджуваного документа, і барвник (тонер, чорнила) картриджа певного принтера, наданого як зразок, тощо).

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням документів про вищу освіту, має певну специфіку. Слідчий має знати і враховувати специфіку використання спеціальних знань під час розслідування злочинів зазначеної категорії, вміти процесуально грамотно призначати відповідні судові експертизи, правильно формулювати завдання судовому експерту.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

2. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. — К. : Центр навч. л-ри, 2008. — 304 с.

3. Експертизи в судовій практиці / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.

4. Иванов Н.А. Комплексная экспертиза документов (компьютерно-техническая и реквизитов документов), изготовленных способами цифровой фальсификации / Н.А. Ива-

нов // Российский следователь. — 2004. — № 10. — С. 2—4.

5. *Експертизи в судовій практиці* : навч. посіб. / [Гончаренко В.Г., Бергер В.Є., Булига Л.П. та ін.] — К. : Либідь, 1993. — 1993 с.

6. *Криміналістика* : учеб. для вузов / [Герасимов И.Ф., Драпкин Я.Л., Ищенко Е.П. и др.] ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Высш. шк., 2000. — 672 с.